

por. 2, 20 — ⁴ 1 Kor 14, 2 — ⁵ Dz 11, 28; 20, 23; 21, 10 n — ⁶ 1 P 1, 10—12 — ⁷ Obj 19, 10 — ⁸ 1 Kor 13, 2; Ef 5, 5; Rz 16, 25 — ⁹ Obj 11, 3—10 — ¹⁰ Obj 1, 20 — ¹¹ Obj 4, 5; por. 5, 6 — ¹² Obj 12, 9 — ¹³ Obj 17, 9—10 — ¹⁴ Obj 19, 8 — ¹⁵ Obj 1, 13—16.

¹⁶ M. E. Boismard, *L'Apocalypse*, w: A. Robert — A. Feuillet, *Introduction à la Bible*, Tournai 1959², t. 2, s. 714 n.

¹⁷ Obj 10, 3—4; por. Ps 29 (28) — ¹⁸ Obj 11, 2; 13, 5; por. Dan 7, 25; 9, 27; 12, 7 — ¹⁹ Obj 10, 10; Ez 3, 1. 3 — ²⁰ Ez 9, 4; Obj 7, 3; 9, 4; 14, 1; 22, 4 — ²¹ Obj 12, 4; por. Ex 19, 4; Dt 32, 11; Iz 40, 31 — ²² Obj 21, 3. 10. 18—27; 22, 1—2; Iz 52, 1; 54, 11—12; 60, 3. 11. 19; Ez 37, 27; 47, 1. 12; 48, 16. 31 n. 35 — ²³ Obj 11, 1; por. Ez 40, 3 n — ²⁴ Obj 11, 11; por. Ez 37, 5.

²⁵ Obj 18; por. np. Iz 23, 8; Ez 26, 13. 21.

²⁶ Obj 4, 3—8; por. Iz 6, 1—3; Ez 1, 5. 10. 18. 22. 28.

²⁷ Krótkie zestawienie ich podaje J. Bonsirven, *L'Apocalypse de Saint Jean*, Paris 1951, s. 13.

²⁸ Millenaryzm głoszony nawet w złagodzonej formie został potępiony. Ostatnie wypowiedzi Stolicy świętej na ten temat: list do arcybpa z Santiago (Chile) z dnia 11. VII. 1941 r. i dekret św. Oficjum z dnia 21. VII. 1944 r. (AAS 36, 1944, 212).

²⁹ Obj 6, 9 — ³⁰ Obj 16, 6 — ³¹ Obj 17, 6 — ³² Obj 18, 24 — ³³ Obj 19, 2 — ³⁴ Obj 20, 4 — ³⁵ Obj 7. 9. 14 — ³⁶ Obj 6, 10 — ³⁷ Obj 6, 11 — ³⁸ Obj 22, 12; por. 22, 10; 1, 3. 7 — ³⁹ Obj 22, 20 — ⁴⁰ Obj 14, 8; 17—18 — ⁴¹ Obj 19, 20 — ⁴² Obj 20, 10 — ⁴³ Obj 20, 12—15; por. 21, 8 — ⁴⁴ Obj 21, 7 — ⁴⁵ Obj 21, 3—4 — ⁴⁶ Obj 21, 6 — ⁴⁷ Obj 19, 6—9 — ⁴⁸ Obj 10, 1—11.

⁴⁹ Treść tej części opieram w dużej mierze na tym, co pisze A. Feuillet, *L'Apocalypse*, Paris 1962, s. 31—32.

⁵⁰ Taka sytuacja jest w 2 Mach. — ⁵¹ np. Obj 2, 7. 11 — ⁵² Obj 4—11; por. Mt 24, 1—51; 10, 17—22; Mk 13, 1—32; Łk 21, 5—36; 12, 11—12. 39. 48; 17, 20—35 — ⁵³ Obj 7, 4—9 — ⁵⁴ Obj 14, 1—5 — ⁵⁵ Obj 11, 2; por. Łk 21, 24; 13, 25—28 — ⁵⁶ Obj 11, 8—9 — ⁵⁷ Obj 11, 15—18 — ⁵⁸ Obj 13, 1. 11. ⁵⁹ Obj 20, 11—22, 6a.

Ks. Aleksy Klawek, Kraków

NABOŻEŃSTWO LITURGICZNE W KOŚCIOŁACH EWANGELICKICH.

Reformacja XVI wieku zerwała ze mszą św. jako ofiarą, ale przejęła do swej liturgii wiele części łacińskiej mszy św. nadając nabożeństwu raczej charakter dydaktyczny, gdyż lekturze Pisma św. i kazaniu przyznano miejsce naczelne. Kilka formularzy do odprawiania nabożeństw zreformowanych wydano po r. 1520. Wśród nich najwięcej znane są wzory opracowane przez samego Lutra, mianowicie *Formulare missae et communionis pro ecclesia Wittembergensi* oraz późniejsza: *Deutsche Messe* (z r. 1526).

Ogólnie obowiązującej formy nabożeństw liturgicznych nie ma w kościołach protestanckich. Dlatego też w każdym kraju i w poszczególnych wyznaniach mają one odmienne formy. Znany jest fakt, że w kościołach anglikańskich zachowało się najwięcej części z litur-

gii rzymskiej. Lecz pomimo różnorodności wszystkie nabożeństwa protestackie są wzorowane na liturgii pierwotnego Kościoła i stąd pochodzi zewnętrzne ich podobieństwo do rzymskiej mszy świętej. Nie uznaje się, że msza św. jest powtórzeniem ofiary krzyżowej, ale nabożeństwa wspólne uważa się za *sacrificium laudis*, za „ofiary chwały” składaną Bogu przez gminę zebraną.

Wyszła niedawno praca w języku niemieckim pt. *Wort und Sakrament im Gottesdienst der Konfessionen* (Essen 1963). Napisał ją duszpasterz katolicki oceniając nabożeństwa katolickie i ewangeliczne pod względem teologicznym i duszpasterskim. Jakkolwiek autor, ks. Teodor Seeger, szczegółowo oparł się tylko na księgach liturgicznych i „agendach” używanych w Badenii (Niemcy Zachodnie), to jednak jego uwagi spotkały się z ogólnym uznaniem i są poważnym przyczynkiem do wzajemnego zrozumienia się katolików i protestantów.

Nikt chyba nie wątpi, że jest to poniekąd naszym obowiązkiem, byśmy się przejęli duchem ekumenizmu i poznali bliżej naszych braci odłączonych, rozumieli ich część dla Pisma św. i powoli wnikali w ich życie religijne, którego objawem są wspólne nabożeństwa liturgiczne. W tym celu podajemy poniżej formularz nabożeństwa niedzielnego (świętecznego), jaki obowiązuje w kościołach luterańskich wyznania augsburskiego, których jest najwięcej w Małopolsce, szczególnie na Śląsku Cieszyńskim. Kościoły ewangeliczne reformowane (kalwińskie) odprawiają swe nabożeństwa w nieco odmienny sposób, tak samo jak ewangelickie gminy unijne, znajdujące się w Wielkopolsce i na Pomorzu.

Najstarsza agenda opracowana dla ewangelików polskich to *Porządek kościelny Wacława Adama* z r. 1568, wydany przez ks. Andrzeja Wantulę w „Roczniku Teologicznym” II (Warszawa 1937). Lecz przed kilku miesiącami znalazł na Śląsku ks. Władysław Smerek a obszerny rękopis zawierający modlitwy liturgiczne dla nabożeństw śląskich ewangelików na cały rok, spisane w języku polskim. Rękopis pochodzi z II połowy XVI wieku i ma późniejsze dopiski w języku niemieckim. Strona językowa i liturgiczna agendy musi być dopiero zbadana, zanim się ją opublikuje. Tyle dotąd stwierdzono, że jest to przeróbka mszału łacińskiego z XVI wieku.

Kalendarz liturgiczny używany przez ewangelików nie różni się od kalendarza rzymsko-katolickiego. Wszystkie święta Pańskie obchodzi się w tym samym dniu, co u nas. Skreślono tylko kult Świętych, lecz zostawiono trzy święta maryjne, mające uzasadnienie w Biblii (2 lutego, 25 marca i 2 lipca).

Pozostawiono perykopy niedzielne i święteczne (lekcje i ewangelie), jakie mamy w mszałach rzymskich. Tak samo zachowano dawne wersety biblijne na introit i na komunię i dawne oracje (kolekty). Charakterystyczną cechą nabożeństw ewangelickich są

pieśni religijne, najczęściej oparte na motywach biblijnych, a śpiewane przez wszystkich wiernych.

Także pieśni ku czci Matki Bożej znajdują się w śpiewnikach. Modlitwa powszechna po kazaniu, którą obecnie II Sobór watykański przywraca jako pochodzącą z dawnych wieków, jest stale odmawiana w czasie nabożeństw w kościołach ewangelickich, tak lutezańskich jak reformowanych.

Porządek nabożeństwa podajemy na podstawie *Śpiewnika Kościoła ewangelicko-augsburskiego w P.R.L.*, wydanego w Warszawie 1956. Części zmienne dodano na święto Epifanii (Trzech Króli)¹.

1.

I NABOŻEŃSTWO GŁÓWNE Z KOMUNIĄ ŚW.

Pieśń wstępna.

Introit (na Epifanię):

Panie, narody chodźć będą w światłości Twojej, Alleluja!
A królowie w jasności, która wszędzie nad tobą, alleluja!
Chwała niech będzie Ojcu i Synowi i Duchowi św.,
jak była od początku, jak jest i tak będzie na wieki wieków.
Amen.

Kyrie:

Kyrie eleison. Panie, zmiłuj się!
Lud odpowiada: Panie, zmiłuj się!
Christe eleison. Chryste, zmiłuj się!
Lud: Chryste zmiłuj się!
Kyrie eleison. Panie zmiłuj się!
Lud: Panie zmiłuj się!

Gloria:

Chwała Bogu na wysokościach!

Lud śpiewa:

Na wysokościach Bogu cześć
i dzięki łasce Jego!
Już nam nie może zguby nieść
moc i potęga złego.
Upodobanie Bóg w nas ma
i pokój już bez przerwy trwa,
waśń wszelka się skończyła!

Kolekta:

Wszchemogący wieczny Boże, który przez gwiazdę objawiłeś

¹ Uprzejme podziękowanie składa Redakcja RBL Ks. Seniorowi Michejdzie z Cieszyna za łaskawe informacje i pożyczenie odpowiedniej literatury.

mędrcom jednorodzonego Syna Swego, prosimy Cię, udziel nam, którzyśmy Go przez wiarę poznali, Twojej Boskiej łaski, abyśmy Go się trzymali z całego serca jako jedyne Zbawcy naszego, przez tegoż Syna Twego Jezusa Chrystusa, Pana naszego.

Lud: Amen.

Lekcja:

Z proroka Izajasza 60, 1—6

Kończy się słowami: Błogosławieni którzy słuchają słowa Bożego i strzegą go. Alleluja.

Lud: Alleluja, alleluja, alleluja.

Ewangelia:

Z ewangelii Mateusza 2, 1—12.

Kończy się słowami: Bądź pochwalon, Panie Jezu!

Lud: Chwała Tobie, Jezu Chryste!

Credo:

Odmawia się Kredo apostołskie.

Kazanie.

Po kazaniu odmawia się modlitwę powszechną (główną).

2.

Lud śpiewa pieśń komunijną.

Modlitwa odmawiana przez księdza od ołtarza:

Boże Ojczy, który dałeś nam Jezusa Chrystusa i chcesz, abyśmy z Nim cierpieli i umarli i z Nim do Chwały wzniesieni zostali, oto my, z prochu wzięci i grzechowi podlegli, przynosimy dary Twoje, chleb i wino, i prosimy Cię, poświęć je i poświęć serca nasze. Spraw, abyśmy prawdziwie ukorzyli się, w tych oto darach Twoich ciało i krew Syna Twego, Baranka niewinnego, spożyli, z Jego śmiercią i zmartwychwstaniem zespolili się i wstali do nowego życia.

Lud:

Święty Boże, święty mocny, święty a nieśmiertelny, zmiłuj się nad nami!

(Prefacja):

Ksiądz:

Pan niech będzie z wami

Lud:

I z duchem twoim.

Ks. Wzniescie swe serca!

Lud: Wznosimy je do Pana.

Ks. Dziękujmy Panu, Bogu naszemu!

Lud: Słuszną to i sprawiedliwą jest rzeczą

Ks. Zaprawdę godną i słuszną, sprawiedliwą i zbawienną jest rzeczą, abyśmy Tobie święty Ojcze, wszechmogący Panie, wiekuisty Boże, zawsze i na każdym miejscu dziękowali przez Jezusa Chrystusa, Pana naszego, dla którego jesteś nam łaskawy, odpuszczasz grzechy i udzielasz zbawienia wiecznego. Dlatego i my wspólnie z Aniołami i Zastępami niebieskimi śpiewamy na cześć Twoją pieśń chwały:

Lud: Święty, święty jest nasz Pan, a niebo i ziemia są pełne chwały Jego!

Ks. Mocny Boże, święty, nieśmiertelny Panie! Z dziękczynieniem wspominamy wszystkie dobrodziejstwa i wszelką chwałę Twoją, jawną od założenia świata. W szczególności wspominamy Syna Twego Jezusa Chrystusa, który w wiernej służbie złożył życie swoje na świętą niewinną ofiarę, a pamiątkę swej śmierci w Wieczerzy świętej zostawił Tobie na chwałę a nam ku zbawieniu. Prosimy Cię, ucz nas z Nim unżyć się aż do śmierci, z Nim też powstać do życia nowego. A jak ziarno z pól w chlebie zgromadzamy a grona winne tłoczemy, aby napój wydały, tak przetwórz nasze serca i zgromadź nas w jedno z wybranymi Twymi prorokami, apostołami, męczennikami i wszystkimi świadkami Twej sprawy — dla chwały imienia Twojego.

Lud: Amen.

Ksiądz czyta słowa ustanowienia Eucharystii.

Po chwili modlitewnego skupienia wspólne odmówienie modlitwy Pańskiej: Ojcze nasz..... zakończonyj doksologią:

Albowiem Twoje jest królestwo, moc i chwała na wieki. Amen.

Komunikujący przystępują do ołtarza.

Lud się modli:

O Baranku Boży, który gładzisz świata grzech, zmiłuj się nad nami!

O Baranku Boży, który gładzisz świata grzech, zmiłuj się nad nami!

O Baranku Boży, który gładzisz świata grzech, daj nam Swój pokój!

Ksiądz się modli:

Miłosierny Boże i Ojcze! Dziękujemy Ci, że wywyższyłeś Syna Swego Jezusa Chrystusa na prawicę Swoją a przez Niego świat i serca stwarzasz na nowo, grzech odpuszczasz i łaknącym dajesz pokarm żywota wiecznego, aby jawna była świętość imienia Twojego. Prosimy Cię, poświęć nas Sobie na własność, zachowaj w jedyności i braterstwie, w pokorze i cierpliwości. Buduj kościół Swój, jedyny święty, powszechny, zgromadź w nim wiernych ze wszystkich stron świata i ze wszystkich narodów i daj nam oglądać jasność oblicza Twego na wieki. Przemija świat, trwa królestwo Twoje. Przyjdź rychło, Panie!

Lud: Przyjdź, Panie Jezu!

Zakończenie (*porównaj Communio i Postcommunio mszału rzymskiego*):

„Lud, który chodzi w ciemności, ujrzy światłość wielką, a tym, którzy mieszkają w ziemi ciemności, światłość świecić będzie”.

Modlitwa:

Wszchemogący Panie Boże, który objawiłeś jednorodzonego Syna Twego poganom, prosimy Cię, zachowaj błogosławione światło Ewangelii nam i potomkom naszym i udziel Swej łaski, aby ono coraz dalej rozszerzało się wśród ludów i aby tym, którzy jeszcze w pomroce ciemności się znajdują, chwała Twoja coraz bardziej wzeszła, który z Synem i Duchem świętym żyjesz i królujesz na wieki!

Lud: Amen,

Ksiądz mówi lub śpiewa słowa błogosławieństwa (kapłanów Starego Zakonu):

Niech ci błogosławi Pan i niechaj cię strzeże,
niech objaśni Pan oblicze Swe nad tobą
i niech ci miłosiernym będzie!
Niechaj obróci Pan twarz Swoją ku tobie
i niechaj ci da pokój!

Lud odpowiada: Amen, amen, amen!

Pieśń końcowa. *Zwykle śpiewa się:*

Brońże, Panie, nas na wieki
i kościoła swego broń.
Nie wypuszczaj z Swej opieki,
na ratunek w trwodze spiesz.
Tak, jak w dawne niepokoje
miej na pieczy sługi swoje.
W jasny dzień i w grozy czas
ratuj, broń i prowadź nas!

(Pieśń staropolska).

II NABOŻEŃSTWO ZWYKŁE.

Jeżeli nie udziela się komunii św., odpadają teksty i modlitwy odnoszące się do Eucharystii (wyżej podane).

Oto porządek takiego nabożeństwa według agendy kościołów unijnych niewiele różniący się od zwyczajów innych wyznań (por. Heuer-Kegeł, *Das Heilige Tor*, Breslau 1930, s. 335):

Po pieśni wstępnej ksiądz mówi:

Pomoc nasza w imię Pana,
który stworzył niebo i ziemię.

Wiersz z Pisma św. (introit).....

Lud odpowiada: Chwała Ojcu i Synowi.....

Ksiądz: wyznanie grzechów (jak niżej pod III. Umiłowani w Panu...).

Lud: Panie, zmiłuj się nad nami! Chryste, zmiłuj się nad nami! Panie, zmiłuj się nad nami!

Ksiądz: zapowiedź miłosierdzia Bożego (jak niżej po III): Wszchemogący, wierny Bóg....).

Ksiądz: Chwała na wysokościach Bogu!

Lud: a na ziemi pokój a ludziom upodobanie.....

Ksiądz: Pan z wami!

Lud: I z duchem twoim!

Następuje modlitwa (kolekta),

czytanie tekstów z Pisma św. (Lekcja i ewangelia)

Kredo apostołskie (odmawiane przez księdza)

Lud odpowiada: Amen, amen, amen.

Pieśń przed kazaniem.

Kazanie — rozpoczyna się od pozdrowienia Pawłowego:

„Łaska niech będzie z wami i pokój od Boga, naszego Ojca, i Pana naszego Jezusa Chrystusa!” (Rzym 1, 7).

Pieśń po kazaniu.

Ogłoszenia parafialne — zakończone słowami św. Pawła:

„Pokój Boży, który przewyższa wszelki rozum, niech strzeże serc waszych i myśli waszych w Chrystusie Jezusie” (Fil 4, 7).

Pieśń odpowiednia.

Modlitwa powszechna (odmawiana przed ołtarzem)

Ojcze nasz.....

Błogosławieństwo końcowe (jak wyżej) z Num 6, 24—26.

Pieśń końcowa.

W kościołach wyznania kalwińskiego (reformowanego) odbywa się jeszcze przed kazaniem zbiórka jałmużny na biednych.

III. FORMULARZ SPOWIEDZI POWSZECHNEJ.

W niektórych kościołach odbywa się wyznanie grzechów w czasie zwykłego nabożeństwa (przed Gloria — por. Confiteor we mszy łacińskiej) w innych w przeddzień przed przystępowaniem do komunii św.

Ksiądz wzywa wiernych:

Umiłowani w Panu! Wznieście serca i wyznajcie Bogu grzechy swoje prosząc o przebaczenie w imieniu Pana naszego Jezusa Chrystusa.

Następnie modli się zwrócony do ołtarza:

Miłosierny Boże i Ojcze! W głębokiej pokorze wyznajemy przed

Tobą rozliczne swe grzechy i przewinienia. Racz miłosiernie wejrzeć na nas i odpuścić nam żałującym wszystkie grzechy nasze dla zasługi umiłowanego Syna Twego, Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa. Amen.

Lud odpowiada:

Panie, zmiłuj się! Chryste zmiłuj się! Panie, zmiłuj się!

Ksiądz zwrócony do ludu:

Wszchemogący, wierny Bóg zmiłował się nad nami i odpuszcza nam wszystkie grzechy nasze dla Syna Swego, którego za nas na śmierć wydał, i daje nam moc stania się dziećmi Bożymi, to jest tym, którzy wierzą w imię Jego, a nadto udziela nam Swego Ducha św. Kto uwierzy i ochrzci się, zbawion będzie. Czego udzielić nam wszystkim, miłosierny Boże.

Lud: Amen.

Niekiedy następują pytania spowiednie:

1) Pytam się was przed obliczem Boga: czy poznajecie swe grzechy i czy za nie żałujecie z całego serca?

Lud: Żałujemy.

2) Czy wierzycie, że Pan nasz Jezus Chrystus umarł za grzechy wasze i wylał za was świętą krew swoją?

Lud: Wierzymy.

3) Czy chcecie z pomocą Ducha św. poprawić grzeszne życie swoje i żyć ku upodobaniu Pana?

Lud: Chcemy.

Ksiądz:

Jak wierzycie, niech wam się stanie. Na polecenie Pana naszego Jezusa Chrystusa oznajmuję wam łaskę Boga i odpuszczenie wszystkich grzechów waszych w imię Ojca i Syna i Ducha świętego. Amen.

Pokój wam!

Lud: Amen.

Podaliśmy najważniejsze formularze liturgiczne kościołów protestanckich, by teologów polskich uświadomić o treści i formie tych nabożeństw dawniej przez nas unikanych, by się wśród nas zrodziło przekonanie, że nabożeństwa te mają charakter bardzo godny i poważny, a wzorowane są na modlitwach pierwotnego Kościoła Chrystusowego, przepełnione duchem Pisma św. i w wielu miejscach zgodne z liturgią mszału rzymsko-katolickiego. Nabożeństwa katolickie i protestanckie zbliżyły by się jeszcze więcej do siebie, gdyby przy dzisiejszym ruchu ekonomicznym doszło do uzgodnienia tezy, że liturg odprawiający nabożeństwo powinien mieć uświęcenie sakramentalne i być złączony z Chrystusem, nie tylko przez akt wiary,

ale przede wszystkim przez sukcesję apostołską. Na ten temat prowadzi się obecnie szczególnie żywe dyskusje.

Wiadomo, że nabożeństwa protestanckie stały się z czasem w wielu krajach jednostronnymi nabożeństwami kazaniowymi (*Predigtgottesdiens*) i że strona sakramentalna, myśl o misterium Ciała i Krwi Pana Jezusa, tak głęboko przeżywanym przez chrześcijan pierwszych wieków, ustąpiła na drugi plan. Przeciw temu właśnie powstała w ostatnich 50 latach silna reakcja w „protestanckim ruchu liturgicznym” prowadzonym przez profesorów Spittę, Smenda i R. Otto, kontynuowanym w nieco innym kierunku przez zwolenników tzw. Hochkirche a ostatnio wznowionym w odmiennej formie przez wspólnotę klasztorną wyznania kalwińskiego w Taizé (we Francji).

Szczególnie dodatnią stroną nabożeństw protestanckich jest najpierw wykorzystywanie tekstów i myśli Pisma św., przekazywanie ich wiernym przez częste ich odczytywanie i cytowanie, przez kazania, które są stale „kazaniami biblijnymi” i przez pieśni, które są w wielu wypadkach przeróbkami psalmów Dawidowych, a następnie wciąganie ogółu wiernych w czynny udział w liturgii. Inną cechą znamiennej jest częste podkreślanie, że zbawienie nasze już się dokonało, że lęk i trwoga nie powinny gnębić wierzącego chrześcijanina.

Kraków

Ks. ALEKSY KLAWEK